

The Historical Development of Childhood and Children's Rights

Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi

Hicran ATATANIR⁽¹⁾

Cited/Atıf: Atatanır, H. (2022). Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 205-219.

ABSTRACT

Among the life stages, childhood has a special and decisive place in human development. The conditions that a person has at this stage, when he starts to understand himself, his family, his environment, the opportunities that he can/cannot reach, and the relationship between them, perhaps contain causes and consequences that will be effective throughout his life. These most vulnerable years of human life appear as one of the most sensitive periods for a person to realize himself. The meaning and function attributed to the child in societies has a history that develops in parallel with the importance and value given to human existence. The lessons learned from these experiences by people who realize what problems they have to struggle with and what consequences they have to face in their lives since childhood, in what we can call adulthood, also build the future of children. This study aims to present a holistic framework with a focus on Turkey regarding the historical development of the phenomenon of childhood and children's rights. In order to ensure the well-being of children, a window has been tried to be opened on the struggle for rights and lessons to be learned today

ÖZET

Yaşam evreleri arasında çocukluk döneminin insan gelişiminde özel ve belirleyici bir yeri vardır. Kişinin kendisini, ailesini, çevresini, eriştiği/erişemediği olanakları ve aralarındaki ilişkiyi anlamaya başladığı bu evrede sahip olduğu koşullar belki de yaşamı boyunca etkili olacak nedenler ve sonuçlar barındırır. İnsan yaşamının bu en savunmasız yılları kişinin kendisini gerçekleştirebilmesi için en hassas dönemlerden biri olarak karşımıza çıkar. Toplumlarda çocuğa yüklenen anlam ve işlevin esasen insan varlığına verilen önem ve değere koşut olarak gelişen bir tarihi vardır. Çocukluğundan itibaren hangi nedenlerle çevrelediği için yaşamında hangi sorunlarla mücadele etmek ve hangi sonuçlarla yüzleşmek zorunda kaldığını genellikle yetişkinlik diyebileceğimiz yıllarda idrak eden insanların bu deneyimlerden çıkardıkları dersler, çocukların geleceğini de inşa eder. Bu çalışma çocukluk olgusunun ve çocuk haklarının tarihsel gelişimine ilişkin olarak Türkiye odağında bütüncül bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Çocukların iyilik halini güvence altına almak için bugün de verilmesi gereken hak mücadelesine ve çıkarılması gereken derslere dair bir pencere aralanmaya çalışılmıştır

ARTICLE HISTORY

Received :17.05.2022
Accepted :06.07.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Childhood, children's rights, human rights

MAKALE TARİHİ

Geliş :17.05.2022
Kabul :06.07.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELELER

Çocukluk, çocuk hakları, insan hakları

GİRİŞ

İnsanların hayata sağlıklı ve mutlu çocukluk dönemleri ile başlama olanağı, insan haklarının da başlangıç noktasını oluşturur. Bir insanın içine doğduğu sosyoekonomik ve çevresel koşullar, çocukluk dönemini ve yaşamını etkileyecek olan belirleyicilerle yüklüdür. Léopold Senghor'un "insan hakları kahvaltıda başlar" cümlesi ile özetlediği gibi insan hakları da yaşamın ilk anından itibaren başlayan ve devam eden bir süreçtir. Bir çocuğun ihmal veya istismar edilmemesi, yeterli ve dengeli beslenmesi, gelişimini destekleyecek nitelikte sağlık, eğitim ve barınma olanaklarına sahip olması, ihmal, istismar ve suça sürüklenme riski altında bulunmaması, yaşadığı toplumda insan haklarının varlığını ortaya koyan temel göstergelerdir.

¹ Doç. Dr., Sosyal Güvenlik Uzmanı, Sosyal Güvenlik Kurumu, hatatanir@gmail.com, 0000-0002-0938-4245

Güne gereksinim yüklü koşullar altında başlayan ya da çeşitli risklerle çevrelenmiş bir çocukluk yaşayan insanların sahip olduğu hakları bilme, kullanma ve savunma olanakları sınırlıdır.

İnsanlık tarihi boyunca çocuğa verilen değer ile çocukluk dönemine yüklenen anlam farklı özellikler sergiler. Ailelerin, kurumların ve bir bütün olarak toplumların çocuğa verdiği değer, atfettiği önemin ve gösterdiği özenin yüzyıllar içerisinde güçlendiği görülür. Çocukluk dönemine yüklenen işlev de genellikle sosyolojik, ekonomik ve kültürel değişkenlerin etkisi ile toplumdan topluma farklılaşan bir gelişim seyri gösterir. Geline nokta ulusal ve uluslararası düzeyde çocuklar; korunması, gözetilmesi ve gelişimleri her yönü ile desteklenmesi gereken bireyler olarak kabul edilmektedir. Çocukluk dönemi ise çocuğun üstün yararı ilkesi temelinde en sağlıklı şekilde yaşanması, her türlü ihmal ve istismardan sakınılması gereken bir yaşam evresi olarak çeşitli kamusal politikaların odağını ve önceliğini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada çocukluğun ve çocuk haklarının gelişimi; çocuk ve çocukluk kavramları, bu kavramların toplumsal arkaplanı, çocuk haklarının dünden bugüne izlediği gelişim ve geride bıraktığı tarihsel birikim çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise çocukların bugün olduğundan çok daha kapsayıcı ve katılımcı haklara, erişilebilir ve sürdürülebilir şartlara kavuşturulması gerekliliğinin altı çizilmiştir.

1. ÇOCUK VE ÇOCUKLUK KAVRAMLARI

Çocuk, insanın yavrusudur. Anonim bir sözde karşılık bulduğu üzere '*dünyanın saadetidir*'. Çocukların mutluluğu ve refahı, bir toplumdaki mutluluk ve refahın en güçlü yansımasıdır. Çocukların varlığını, duygu ve düşüncelerini, yaratıcılıklarını ve yapabilirliklerini esas alan bir dünyada çocuk; yetişkinlerin onları nasıl algıladığı, tanımladığı ya da sınıflandırdığı ile sınırlı olmayan bir varlıktır. Yaşadığı toplumun insani varoluşunu da temsil eden çocuklar, tarih boyunca insanların yarına emanet ettiği en değerli parçası ve vazgeçilmez mirası olagelmıştır.

Tan'a (1989:72) göre çocuk, insanın kendisinin yok oluşunu yenme, yeniden yaşama, zamana karşı koyma yoludur ve bu nedenle daima umudun taşıyıcısı ve insanın soyunu sürdürme yolundaki bastırılmayan dürtüsünün simgesi olmuştur. Postman (1995:8) çocuğu; özel bakım ve korunma biçimlerine ihtiyaç duyan, herhangi bir meslekî tecrübe ve yeteneğe henüz sahip bulunmayan, 18 yaşına dek uzanan insan grubu olarak tanımlar. Bu insan grubunu tanımlamak ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir ancak Hibbert (2004:5) bu bağlamda çocuğu tanımlamanın üç temel yolu olduğunu ifade eder. İlki, yaş gruplarına göre ve yasalara uygun olarak çocuğu tanımlamaktır. Evlenmek, araba kullanmak, askerlik yapmak gibi yasal faaliyetlerde bulunmak için tanımlanan belirli yaşlar (genellikle 16, 18 ya da 21 yaş) vardır ve bu yaşları doldurmamış olanlar yetişkin değil, çocuk kabul edilmiştir. İkincisinde ise çocuk başkalarıyla ilişkilerine göre tanımlanır. Çocuklar ailelerinin veya bakıcılarının desteğine muhtaç oldukları sürece, başlı başına bir yetişkin gibi hareket edemezler ve çocukturlar. Son olarak ise çocuk, biyolojik olarak tanımlanır. Buna göre çocuk ergenlik çağından itibaren yetişkin olmaya başlar ve çocukluktan çıkar.

Çocuk kavramı dilimizde "küçük yaştaki erkek veya kız" ile "soy bakımından oğul veya kız, evlat" olarak açıklanır (TDK, 2020). Genel olarak ise çocuk; kendine has özellikleri olan ve hızlı değişimler gösteren bireylerdir (Yörükoğlu, 2016). Kimi zaman ayrımcılığa uğrayan; cinsiyetine göre değer biçilen, miras hakkı verilen/verilmeyen, ailesi için bir utanç/övünç kaynağı sayılan çocuk, savaş dönemlerinde en ağır bedelleri ödeyen milyonlardır (Kara vd., 2004:140-141). Bugün şahit olduğumuz askeri müdahaleler ya da iç çatışmalarda da çocukları tek başına sınırı geçmeye çalışırken, dillerini dahi bilmedikleri ülkelere sığınma uğraşı verirken ya da çatışma ortasında kalıp kendilerini korumaya çalışırken görmek mümkündür.

Çocukları korumak için ilk uluslararası adımlar ise ancak iki büyük dünya savaşının ardından atılabilmektedir. 'Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nde "... 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır" cümlesi ile çocukluk evresi tanımlanmıştır (BM, 1989). Bu Sözleşme ile paralel olarak Avrupa Konseyinin 'Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Sözleşmesi' (EC, 1996) ile 'Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Sözleşmesi' de (EC, 2007) çocuğu 18 yaşın altında bir birey olarak tanımlamıştır. Türk hukukunda ise çocuk farklı kanunlarla tanımlanmış bir kavramdır. Çocuklara ilişkin mevzuata

bakıldığında çocuk; Çocuk Koruma Kanunu'nun 3'üncü maddesinde (RG, 15.07.2005); "daha erken yaşta ergin olsa bile, 18 yaşını doldurmamış kişi" olarak tanımlanırken, ceza kanunlarını uygulama bakımından ise çocuk Türk Ceza Kanunu'nun (RG, 12.10.2004) 6'ncı maddesi ile "18 yaşını bitirmeyen kişi" olarak açıklanır. Türk Medeni Kanunu'nun (RG, 08.12.2001) 11'nci maddesinde ise rüştü yaşı 18 olarak belirtilmiş ve çocuğun, evlilik veya mahkeme kararı yoluyla erginlik kazanabileceği hususu hüküm altına alınmıştır (Md. 124).

Esasen çocuk kavramı insanlıkla yaşıt olmasına karşın, çocukluk modern bir kavramdır (Şirin, 2016:31). Çocukluk, bir insanın çocuk kabul edildiği yaşam evresinden yetişkinliğe doğru yol aldığı yıllara dek uzanan dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönem, çocukları yetişkinlerden ayıran özellikler arz eder. Çocukluk, insan yaşamında fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal ve ekonomik olarak korunmaya, güvenli bağlanmaya ve gelişiminin desteklenmesine gereksinim duyulan bir evredir. Kişinin küçüklükten çıkarak medeni hakları kullanımında tam ehliyet sahibi yetişkin statüsüne geçtiği reşit olma hali ile bu evrenin tamamladığı kabul edilir.

Heywood (2003:33) çocukluğu; insanın "doğa haline" en yakın olduğu dönem olarak niteler. Rousseau (2009:39-171) ise, "insanın maddi varlığından başka bir şey tanımadığı, ancak eşya ile olan ilişkilerine göre incelendiği çağ" olarak tanımladığı çocukluk döneminin kendi doğallığı içinde korunmasına dikkat çeker. Uygarlığın çocukluğun doğallığını korumaktan ziyade insanı kendi doğasından uzaklaştırdığını savunan Rousseau (2009), çocukluk evresinin başlı başına bir değer olduğunun altını çizer. Çocukların doğal gelişimini hem duygusal hem de entelektüel olarak destekleyen bir eğitim felsefesi ile çocukların uygarlığın zararlı etkilerinden korunması gerektiğini belirtir. Locke (2005) ise çocukların zihnini "boş bir levhaya" (tabula rasa) benzetir ve "tam olmamış" bu levhanın nasıl doldurulursa ortaya öyle bir insan çıkacağını savunur.

2. ÇOCUKLUK OLGUSUNUN TARİHSEL SERÜVENİ

Çocukluk kavramına yüklenen anlam ve işlev tarih boyunca çocuğun içine doğduğu sosyal ve ekonomik statüye, yaşadığı zaman ve mekâna, cinsiyetine, sağlık durumuna ve etnik kökenine göre değişik içermeler taşımıştır. Çocukluk döneminin özellikleri, gereksinimleri ve sorunları tarihsel olarak da değişmektedir (Karataş, 2010:52). Çocukluk tarihi konusundaki çalışmalar, yalnızca belirli bir zaman/mekân ilişkisine özgü tek bir çocukluk olgusundan söz edilmesinin imkansızlığını ortaya koyar. Örneğin devlet ideolojisi çocukluğu kendine özgü bağımlılıkları ile okul çağı ile özdeşleştirirken, bazı topluluklar çocukluğu 5-6 yaşa kadar süren ve sonrasında yetişkin dünyasına adım atılan bir dönem kabul eder (Tan, 1993:25). Öyle ki çocuk, erken modern dönem boyunca yetişkinler dünyasında yer alsa da marjinal bir figürdür (Heywood 2003:8). Çocukların *minyatür yetişkinler* olarak görülmesinden bugüne çocukluk kavramının serüveni, insanların hak sahibi bireyler olarak kabul edilmesinin de tarihi niteliğindedir.

Yüzyıllar boyunca çocuk değişen algıların, tanımların, görünümünün, yaklaşım ve duyguların objesi olarak karşımıza çıkar (Frijhoff, 2012). Tarihsel yaklaşımın gelişmesi ile çocukluğa ve dolayısıyla insana dair bütüncül bir anlayışın hâkim olmaya başladığı görülür (Stearns, 2021). Bu bağlamda çocukluk döneminin yaşandığı çağ özelinde (antik çağ, orta çağ ve modern çağ) çocuk olmanın nasıl bir değişim/gelişim gösterdiğini ele almak, çocukluğun tarihsel serüvenine ışık tutmamıza yardımcı olabilir.

2.1. Antik Çağda ve Orta Çağda Çocukluk

Sümerler antik çağda yazılı tarihin başlangıcı kabul edilir. Sümerlerde çocuklara ölümden sonraki hayatta ebeveynlerini güvence altına almak gibi bir işlev yüklenmiştir. Bu işlevi "çocukların yatırım aracı olarak kıymetli oldukları" şeklinde okumak da mümkündür (Dikmen, 2016: 34).² Yazılı tarihin kaynağı olan Sümer tabletlerinin büyük bölümü senet ve makbuzlar, evlat edinme ve ortaklık sözleşmeleri, irade beyanları ve vasiyetnameler, işçi ve ücret listeleri, mektuplar gibi ekonomik belgelerden oluşur (Kramer, 1999:36). Bu tabletlerin yanı sıra çocuğa

² Diğer yandan Sümerolog Çığ (1993) "Zaman Tüneli ile Geçmişte Sümer'e Yolculuk" adlı eserinde, Sümerlilerin çocuklara verdiği değeri zengin betimlemelerle aktarır.

“Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Dünyası” adlı Sümer şiirinde de yer verilmiştir. Gılgamış’ın ölümler diyarındaki insanlara nasıl davranıldığına ilişkin sorularına Enkidu; daha çok oğul sahibi olan kişilere daha iyi davranıldığı sonucunu doğuran şu cevapları sıralar (Kramer, 1999: 75-79):

(...)

Gılgamış: “Dört oğlu olan birini gördün mü?”

Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “... gibi yüreği sevinç dolar.”

Gılgamış: “Beş oğlu olan birini gördün mü?”

Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “İyi bir kâtip gibi, kolu açılmıştı, Saraya adalet getirir.”

Gılgamış: “Altı oğlu olan birini gördün mü?”

Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “Saban süren biri gibi yüreği sevinç dolar”

Gılgamış: “Yedi oğlu olan birini gördün mü?”

Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”

Enkidu: “Tanrılara yakın olan biri gibi, o ...”

Eski Türklerde otağ çadırlarında kadınlar için ayrılan bölümde çocukların da yer alması, Dede Korkut kitabında Bayındır Han’ın misafirlerinden oğlu olanı ak otağda, kızı olanı kızıl otağda, çocuksuz olanı kara otağda konuk etmesi ebeveynlik rolünün sosyal yaşamdaki yerine ve anlamına dair ilginç izler taşır (Deveci, 2017:436-441).

Antik Mısır tarihinde ise çocuk karşımıza harp esiri ya da mahkûm olan ailesi ile birlikte insanlık dışı koşullarda çalıştırılan maden işçisi olarak çıkar. Sicilyalı Diodor (M.Ö. 56) Mısırlı maden işçisini tasvir ederken, onların bilhassa acıklı durumuna işaretlerken; altın madenlerinde çalışan işçilerin harp esirlerinden ve mahkumlardan oluştuğunu; bunların çocuklarıyla bu madenlerde insanlık dışı şartlarda çalıştıklarını kaydeder (İnan, 2018: 206). Diodor’un tasvirinde maden işçileri ellerinde ışıkla toprak altında, altın madeni damarlarını sivri kazmalarla aramakta ve çocuklar ise bu ağır madenleri dışarı taşımaktadır. İnsan yaşamının altın çağı olan çocukluk, Antik Mısır’da altın madenlerinde yaşanan ağır işçilik olarak karşımızdadır. Mısırlı çocukların anne sütünden sonra katı yiyeceklere geçilen üç yaş civarı ölüm oranları da yüksek olup, 60 yaşını geçen birkaç kişi dışında, çocukluk devresini atlatabilenler için ortalama ömürün yalnızca 29 yıl olduğu tahmin edilmektedir (Freeman, 1996: 62). Babil Uygarlığına uzanan kayıtlarda ise çocukların politik tutsak ya da borca karşılık güvence aracı olarak kullanılmasının; ticaretinin yapılmasının ve bir antlaşmanın teminatı olarak tutsak edilmesinin olağan uygulamalar arasında olduğu görülür (Dikmen, 2016: 32).

Diğer yandan antik çağda çocuğa bakış, sosyal ve siyasal yaşamda toplumun cinsiyete bakış açısının da bir yansımasıdır. Örneğin Antik Yunan’da çocukluk kavramı Sümerlerde olduğu gibi cinsiyet ayırımına dayanan bir olgudur. Yaşamlarının en önemli anı evlilik kabul edilen kız çocuklarının durumunu Sophokles şu cümlelerle özetler:

“Bana soracak olursanız, çocuk saflıkları her zaman güven ve mutluluk içinde korunduğu için, evlenmemiş kızlar babalarının evinde ölümlülerin tadabileceği en tatlı yıllarını geçirirler. Fakat ergenliğe eriştiğimizde atalarımıza ait tanrılarımızdan zorla alınıp çok uzaklara satıldığımızı anlarız. Bazılarımız ilk defa gördüğümüz erkeklerin evlerine, bazılarımız yabancı erkeklere, bazılarımız neşesiz evlere ve bazılarımız da düşmanlığa gideriz ve ilk geceyle kocalarımızın boyunduruğu altına girdiğimiz zaman, övgüye ve her şeyin güzel olduğunu söylemeye zorlanırsınız” (aktaran Freeman, 1996:209-210).

Antik Yunan’da mülklerin yalnızca erkek çocuklara geçerek aile içinde kalması ve yalnızca erkek çocuklar arasında eşit dağıtılması yönünde geleneklerin olduğu da görülür (Croix, 2016). Antik Roma’da ise çeyizi ve üzerindeki bütün haklarıyla birlikte babalar kızlarını kocalarının ailesine devreder ve sorumluluk kocanın ailesine geçerdi (Freeman, 1996:440). Kızın çeyizini oluşturan toprak kocasının ölümü halinde hiç dokunulmadan dul eş ve çocuklara miras kalırken, kadının ölümünde ise çeyiz erkek çocuklara bırakılırdı (Croix, 2016:138-139). Antik

Yunan'da ayrıca çocuğun cinsiyetinin yaşam hakkı üzerinde de doğrudan belirleyici olduğu; eğer çocuk kız ise ölüme terk edilmesinde bir sakınca görülmediğine yönelik çeşitli kaynakların da bulunduğu ifade edilmektedir (Croix, 2016:140).

Çocukların eğitimi konusunda ise Romalılar okul fikrini Antik Yunan'dan almış olmakla birlikte farklı bir çocukluk bilinci geliştirmişlerdir. Quintilian (M.Ö.96-35) eğitim tartışmalarıyla ilgili bir pasajında, yetişkinleri asil Roma çocuklarının önünde arsız davranışlarda buldukları için eleştirmiş ve onların özellikle yetişkinlerin cinsel sırlarından korunması gerektiğini ifade etmiştir (Postman, 1995:16-21). Bu örnek, bir konu ile sınırlı da olsa çocukluk dönemi özelinde gözetilmesi gereken hassasiyete dair bir yaklaşım barındırması açısından önemlidir.

Orta çağa gelindiğinde de çocukluk, bu evreyi yetişkinlikten ayıran yönleri ile anlaşılmaktan uzaktır. Elkind'e (1987) göre orta çağda çocukların durumu ilkçağa kıyasla daha kötüdür ve çocuk imgesi serflik ideolojisiyle tutarlı olarak bir mal ya da köleden farksızdır (*aktaran* Tan, 1993: 83). Shultz'a göre ise antik çağdan 18. yüzyıla kadar çocuklar Batı'da eksik yetişkinler olarak görüldüler ve "yetersiz" addedildiler (Heywood 2003: 8). Ariés (1962) orta çağı modern çağdan ayıran en çarpıcı farkı çocukluk dönemine olan ilgisizlik olarak belirtir ve çocukluğu ele alan çalışmaların yokluğuna dikkat çeker (*aktaran* Tan, 1993: 76-78). Çocuğun bebeklik dönemi sona erer ermez yetişkin dünyasına ait bir varlık olarak algılandığını ileri süren Ariés'den (1962) farklı olarak Pollack (1983) ve Hanawalt (1993) orta çağ döneminde çocuklar ile ebeveynleri arasında karşılıklı sıcak ilişkinin varlığına işaret eder. DeMause (1985) ise tarihte ne denli geriye gidersek çocuk bakımının o kadar gerilediğini; çocuk öldürme, terk, dövme, işkence ve cinsel istismar örneklerinin o derece arttığını belirtir (*aktaran* Tan, 1993:83).

Çocukluk döneminin özellikle antik ve orta çağda farkında olunan, korunup gözetilen bir yaşam evresi olarak görülmekten uzak kalmasında Hıristiyanlık inancını işaret eden çalışmalar vardır. Hıristiyanlık inancında çocukların ilk günahla ilişkilendirilmeleri nedeniyle yoksunluklarla çevrili yaşamlar sürdürdüğüne, fiziksel ve mental yetersizlikler yaşadıklarına işaret edilmektedir (Jütte, 2011). İnal (2007:21) olumsuz çocuk imgesini ilk günah temelinde meşrulaştıran kiliselerin çocukların lekeli, günahkâr kabul edilerek hor görülmesindeki etkisine dikkat çekmektedir.

Osmanlıda ise doğumundan yürümeye başladığı süreye kadar geçen ve ilk çocukluk devri olarak kabul edilen dönemde çocuk babanın denetim ve velayeti altında iken anne çocuğun beslenmesi ve eğitimiyle ilgilidir (İmamoğlu, 2016:581). Osmanlı aile yaşamında, çocuğun beslenmesi için sütannelik uygulamalarına rastlanır. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde önemli bir yer edinmiş olan korunmaya muhtaç çocuklar ise bakımlarının yanı sıra eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan vakıflar aracılığı ile gözetilmiştir (Uluğtekin, 2001:8).

On altıncı yüzyıla gelindiğinde ise artık çocukluk dönemi okuma yazma öğrenmek ve okula gitmekle tanımlanmaya başlanmıştır. Bu tanımlamada kuşkusuz sanayi devrimi ve sosyal devlet anlayışının gelişimi etkili olmuştur. Yetişkinlik artık kazanılması gereken bir sosyal statü haline gelmiştir. Bu statü için okumayı öğrenme, zorunlu eğitime devam etme ve başarılı olma zorunlulukları doğmaya başlamıştır. Okur-yazarlığın yüksek ve sürekli bir değer gördüğü yerlerde okullar inşa edilmiş; artan okullaşma ile birlikte çocukluk anlayışı hızla değişmiştir (Postman, 1995:44-56). Bu gelişmeler çocukların sosyal statüsünde tarihi bir dönüşüme neden olmuş, okul öğretimi, çocukluğun özel doğasıyla özdeşleştirilmiş ve çocuklar yaş grupları çerçevesinde eğitim kurumları ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Böylece çocukluk ilk kez, insan yaşamında önemi giderek artan ve geliştirilmeye açık bir yaş aralığı olarak ortaya çıkmıştır.

2.2. Modern Çağda Çocukluk

Modern çağda çocukluk bir orta sınıf fikri olarak başlamıştır; çünkü ancak orta sınıf, çocukları için para harcayabilmekteydi (Postman, 1995:58-62). Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda çocuklara ya da bebeklere, en azından toplumun üst sınıflarında, onları yetişkinlerden ayıracak özel giysiler giydirilmeye başlanmıştır ve Ariés'e göre bu durum çocuklara olan tutumda meydana gelen değişikliğin bir göstergesidir (1962: 20-46). Çocukluğun özel bir yaşam evresi olarak ortaya çıkışı; ekonominin tarımdan sanayiye kayması, orta sınıfın doğması, aile yapısının ve üstlendiği işlevlerin değişmesi, bebek/çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanın artması, ebeveyn-çocuk arasındaki duygusal bağın önem ve öncelik kazanması ile şekillenen ve arka

planda kültürel ve düşünsel bir değişim barındıran bir süreç olmuştur. Çocuklara özgü ve çocukluk dönemi odağında gelişen yaklaşım farklılığı ile artık çocuklar eğitimsizliğin, göçlerin, sanayileşmenin, şehirleşmenin olumsuz etkilerinden korunması gereken bir grup olarak kabul edilmeye başlamıştır. Eğitimleri, sağlık ve refahları ile ilgili alınan önlemler birbirini izlemiş ve 20. yüzyıla gelindiğinde çocuk; toplumun geleceğini temsil eden bir potansiyel olarak kabul edilmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda, filozofların, eğitimcilerin, psikologların ve hukukçuların çocukları incelemeleri, onların gelişimleri ve hakları konusunda fikirleri ileri sürmeleri dolayısıyla "çocuk yüzyılı" olarak da adlandırılmıştır (Akyüz, 2000:61).

Yirminci yüzyılda batıda çocukluk paradigması, çocukların yetişkinlerden farklı, özel ve öncelikli bir yaş grubu olduğu anlayışına evrilir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal olarak yetişkinlikten farklı gereksinim ve beklentilere sahip olduğu anlaşılan çocukluk evresi, bu yüzyılda, çocukların sadece çocuk oldukları için değerli olduğu gerçeği ile yeni bir boyuta taşınır. Artık çocuklar, evrensel hukuk ve sosyal devlet güvencesi altında insan haklarının öznelere olarak toplumsal yaşamda yer almaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde ise çocukların eğitimi ve yetiştirilmeleri, 19. yüzyıldan önce devletin ilgilendiği ve politika geliştirdiği bir mesele değildir (Araz, 2013: 100). Okay (1999) Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda çocukların küçük yetişkinler olarak görüldüğünü belirtirken, Öztan (2009) ise Osmanlı toplumunda müstakil bir konumları olmadığını ileri sürer (*aktaran* Araz, 2013:19-20). Ağırlıklı olarak İstanbul ve Batı Anadolu mahkeme kayıtlarına referansla kaleme aldığı "16. yüzyıldan 19. yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak" adlı kitabında ise Araz (2013:11), Osmanlı dönemi tarihçilerinin sadece çocukları değil aileleri ve yaşadıkları toplum hakkında da önemli ipuçları barındıran konuları görmezden geldiğine; çocuk tarihine gösterilen ilginin az olduğuna ve bu alanın üvey evlat muamelesi gördüğüne dair tespitlerde bulunur. Yoksulluğun, çocuk emeğinin, kız ya da erkek çocuk olmanın, çocuk yaşta yapılan evliliklerin toplumsal yapı ve yaşam üzerinde sosyal, politik ve ekonomik yansımalarını çocuklardan başlayarak anlatan Araz (2013); çocuk yaş sınırlarını fiziksel/cinsel gelişimlerinin çizdiğini; bu sınırların ise Mecelle'ye göre kızlar için 9, erkekler için 12 yaş olduğunu belirtir.

Tanzimat öncesine dair Türkiye'de çocukluğun tarihine ilişkin çalışmalar gerçekten sınırlıdır. Tanzimat dönemi ile birlikte çocuğu yalnızca ailenin ve ailevi ilişkilerin bir parçası olarak gören anlayış terk edilmeye başlamış ve çocuklar ilk kez devlet politikasının bir çalışma alanı haline gelmeye başlamıştır. Modernleşme yönünde yeni bir devlet inşası sürecine girilen bu dönemde özellikle savaşlar nedeniyle yetim kalan, kimsesiz olan çocuk nüfusun artması ile derinleşen sorunların çözümü için hem çocukların meslek sahibi olmaları hem de kurulan yeni fabrikaların çalışan gereksiniminin karşılanması amacıyla bazı adımlar atılmıştır. Osmanlı'da ilk kurumsal girişim olan 'İslahane', diğer adı ile Sanayi Mektebi'nin açılışı Mithat Paşa öncülüğünde gerçekleşmiş ve bu adım günümüzdeki yetiştirme yurtlarına, çocuk yuvalarına ve çocuk işahnevlerine dek uzanmıştır (Akyüz, 2000:437-438). Çocukları korumaya yönelik atılan bu adımları 1917 yılında iki gelişme izlemiştir. İlki İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulması, ikincisi ise Firüz Ağa'da ilk çocuk misafirhanesinin açılışıdır.

İkinci dünya savaşının çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisi karşısında Avrupa başta olmak üzere birçok ülkenin çocuklar konusunda daha hassas hareket etmeye başladığı ifade edilmektedir (Hamon, 2006; Gander ve Gardiner, 2010). Bilimsel alandaki ilerlemeler, insan hakları konusunda yapılan çalışmalar ve gelişimsel bakış açısının ortaya çıkmasıyla çocuğa ait tüm tanım ve kavramlar değişime uğramıştır (Gander ve Gardiner, 2010: 33). Bu değişim; çocukluk dönemine ilişkin algının, çocuğun gelişimsel özelliklerini dikkate alan ve çocuk odağında yeniden tanımlanan kamusal politikalar ile genişlemesine olanak sağlamıştır.

Bu bağlamda Stearns (2021) çocukluğun modernleşmesinde kamusal politikaların doğrusal bir süreç izlemediğini belirterek, modernleşme sürecini bebek ölümlerinin azalması, geniş aileden çekirdek aileye geçiş ve okullaşma süreci temelinde açıklar. Bu açıklamada tarım toplumundan sanayi toplumuna evrilmenin, küreselleşmenin ve peşi sıra tüketim kültürünün çocukluğun modernleşmesi üzerindeki etkilerinin altı güçlü bir şekilde çizilmektedir (Stearns, 2021).

Ebeveynler dâhil yetişkinlerin ve devletlerin, geçmişte var olan; çocuğun mülkiyetine sahip oldukları yönündeki algı, çocuğun da birey olduğu yönündeki kabul ile birlikte değişmeye başlamıştır (Savaşçı, 2013:39-40). Çocuğun statüsünün uluslararası hukuk tarafından da tanınmaya başlaması, çocuğun korunması yükümlülüğünü hukuki taahhüde dönüştürürken, toplumsal yaşamda daha savunmasız bir statüye sahip olmaları nedeniyle geç kalınmış bir hak mücadelesinin de başlamasını sağlamıştır. Tarihsel serüveni içinde çocuk, ekonomik bir araç olmaktan, cinsiyetine ve sosyal statüsüne göre ölüm/yaşam çizgisinde savrulmaktan arınarak insani varlığı ile kabul görmeye başlamış, öğrenme güdüsünü destekleyen kamusal alanlar ve tanınan haklar temelinde yaşadığı toplumun vazgeçilmez bir amaç ve değerine dönüşmüştür.

3. ÇOCUK HAKLARININ GELİŞİMİNDE TOPLUMSAL ARKA PLAN

Çocuk hakları anlayışının gelişimi, tarihsel süreç içerisinde şekillenen derinlikli bir toplumsal arka plan barındırır. Çocuğa verilen değer ve çocukluğa yüklenen anlam esasen bir toplumun varlık temelinde karşılık bulan kültürel olgulardır. Kültürel olarak toplumların birbirinden farklı çocuk ve çocukluk yaklaşımları geliştirmelerinde genel olarak; insanın doğayla, diğer insanlarla ve kendisiyle nasıl ilişki kurduğu, hangi ilkelere dayandığı ve bu ilkelerin nasıl belirlendiği gibi arkaik unsurlar etkilidir. Modern çağda ise bu unsurlara üretim-bölüşüm ilişkilerinin ve çocuğun bu ilişkilerde durduğu yerin eklendiği görülür. Diğer yandan bir toplumu oluşturan her insanın çocuk algısı özünde, kendi çocukluğundan başlar ve bireysel tarihinden izler taşır.

Toplumsal düzeyde çocukluğun gelişiminde, burjuvazi ile birlikte gelişen kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak siyasi ve hukuki yapı kurma arayışı ve bu arayış doğrultusunda hem iktidar hem özgürlük mücadeleleri yürütülmesi etkili olmuştur (Streans, 2021; Uygun, 2000:22). Elde edilen hukuki kazanımlarla kişi özgürlüklerini ve siyasal katılımı öngören; yaşam hakkını, kişi güvenliği ve dokunulmazlığını, düşünce ve inanç özgürlüğünü, siyasi ve mülki hakları ve hukuki eşitliği esas alan bir anlayış gelişmiştir (Kapani, 1993:30-31). On yedinci yüzyıldan itibaren ise doğal hukuk temelinde ve toplum sözleşmesi yaklaşımının rehberliğinde gelişen insan hakları kuramı, çocuk algısını da biçimlendirmiştir. “İlk günah öğretisi” reddedilerek çocuk zaten sahip olduğu masumiyeti toplum nezdinde kazanmış ve çocukluk insanın doğal haline en yakın olduğu dönem kabul edilmiştir (Bumin, 1983:20; Heywood, 2003:33).

Ekonomik yapının dönüşmesiyle işçi işlevini yitiren çocukların evde aileleri için önemli varlıklar haline gelmesini, “herkesin doğum, yaşam ve ebeveyn şartlarına bakılmaksızın bakım ve rahat etme hakkı vardır” düşüncesi izlemiştir (Poster, 1989:200-201; Senett, 2002:134). Bu gelişim çocukların, onları ihmal ya da istismar edebilecek herkese karşı hak sahibi bireyler olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Yeni ekonomik ve toplumsal yapının yurttaşta duyduğu gereksinim nedeniyle çocuklar “gelecek için potansiyel” olarak görülmeye başlanmıştır (Spring, 1997:29).

Öte yandan hak ve özgürlüklerden yalnızca belirli insanların yararlandığının farkına varılması, yaşanan toplumsal sefalet ve derinleşen eşitsizlikler karşısında sınıf mücadelesini beraberinde getirmiştir. Bu mücadelenin temelini ise insanca bir yaşam ve çalışma talepleri oluşturmuştur. Bu talepler için mücadele eden işçi sınıfı hareketlerinin etkisiyle, insan hakları anlayışı daha toplumsal bir düzleme evrilmiştir. Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ile insan hakları kategorilerine yenileri eklenirken, Koray’ın (2000) belirttiği gibi, “sanayileşme, sosyalist düşüncenin doğuşu ve demokratikleşme ile başlayan ekonomik, siyasi ve düşünsel dönüşüm” sosyal haklar ve sosyal devlet kavramlarının doğuşuna zemin oluşturmuştur. “Çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, sendika ve grev, sağlık ve eğitim haklarını” içeren bu haklar, yirminci yüzyıl yasaları, anayasaları ve uluslararası sözleşmelerine giren ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak sıralanmıştır (Göze, 2000:375-388). Sanayi devrimi ekonomik örgütlenmeleri aile biriminin dışına taşımış, aileler zamanla ekonomik refahı sağlama ve sosyal koruma işlevini yitirmeye başlamıştır (Doğan, 2000:80). Çocukluk dönemine ilişkin yaklaşım da bu süreçte iki ayrı uçta şekillenmiştir: bir yanda çocuk işçiler diğer yanda emeğinden yararlanılması “kutsal bir şeye dokunarak saygısızlık etmek” ile özdeş değerlendirilen çocuklar (Heywood, 2003:37). Bir çocuğun bu yaklaşımlardan hangisinin muhatabı olduğu, ailesinin ve içinde bulunduğu çevrenin sosyal eşitsizliklerin hangi tarafında bulunduğu ile belirlene gelen bir olgudur.

İşçi çocuklarının tüm aile bireyleri gibi çalışmak zorunda kalmaları, çalışma yaşamına ilk devlet müdahalelerinin çocuk ve kadın işçilere odaklanmasında etkili olmuştur. Çalışma ilişkilerine sosyal ve ekonomik sorunlar yaratan hak ihlallerinin hâkim olmaya başlaması, sosyal hak ve sorumluluk anlayışının gelişim sürecini tetiklemiştir. Topluma karşı sorumlu bir devlet anlayışı gelişmiştir. Bireysel ve toplumsal sorumlulukları devletle birlikte yüklenme anlayışı, çocukların sadece ailelerin değil devletin ve toplumun da çocukları olduğu yaklaşımını geliştirmiştir.

Toplumsal arka planda özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan haklar ağırlıklı olarak ulusların siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel geleceklerini belirleme inisiyatifine odaklanır. Çevre kirliliği, nükleer atıklar, yoksulluk, açlık, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin derinleşmesi gibi sorunlar karşısında çocuklara daha adil ve yaşanabilir bir dünya mirası bırakmayı merkeze alan bu yeni insan hakları anlayışı kolektif bir ruhtan beslenmiştir. Bu anlayışın ürünü olarak; kalkınma, doğal kaynaklardan yararlanma, barış, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama, sosyal gelişme ve direnme hakkı gibi çocukların geleceğini de yakından ilgilendiren dayanışma hakları doğmuştur. “Barış hakkı; dolayısıyla silahsızlandırılmış bir dünyada, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, “ekonomik ve sosyal açıdan gelişme hakkı, herkesin insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı ile halkların kendi geleceğini özgürce belirleme hakkı”, toplumsal ve uluslararası eşitsizlikler karşısında dayanışmanın temelini örmüştür (Özdek, 1993:40). Bu temel, hangi coğrafyada dünyaya gelirse gelsin her çocuğun aynı insanlık onuru ve mirasını paylaşan bir birey olarak insan onuruna yaraşır yaşama hakkını öne çıkarmıştır.

Çocuk haklarının sürdürülebilir bir gelecek perspektifi ile korunması açısından dayanışmacı yaklaşım oldukça önemlidir. Dayanışma hakları toplumları kolektif temelli düşünsel zemine ve hakları bir bütün olarak ele almaya hazırlarken, özellikle çocuk haklarının geleceği açısından kritik bir dönemecin aşılmasını da sağlar. İnsan haklarına ilişkin düzenleme ve ifa taleplerinde öne çıkan “gelecek nesilleri koruma” kaygısı, dayanışma haklarının çocuk haklarının yaşama geçirilmesinde en az sosyal haklar kadar önemli olduğunu gösterir (Kobaoğlu, 1992:19). Öyle ki çocuklar 18. yüzyıldan itibaren toplumda en savunmasız kesim kabul edilmelerine rağmen onların taleplerini esas alan bir çocuk hakları hareketi başlatılamamıştır (Çelen, 1995:90).

Rousseau'nun (2009:171) “çocuğun kendi varlığını hissetmeye başladığı anda insanlarla olan ilişkileri içinde değerlendirilmesi gerektiği” cümlesi ile özetlediği gibi toplumların, gelişimsel özellikleri nedeniyle yetişkinlerle olan ilişkilerde ‘eşitsiz’ koşullarda bulunan çocukları toplumsal eşitsizliklerin etkilerinden koruyabilecek bir yaklaşıma ve gerekli kurumsal alt yapıya sahip olmaları önem taşır. Bu nedenle çocuk haklarının temel varlık nedenlerinden bir tanesi de çocukları savunmasız ve deneyimsiz olmaları nedeniyle karşılaşabilecekleri eşitsiz ve ayrımcı muamelelerden koruyacak hukuki güvencelerin ve koruma mekanizmalarının geliştirilmesidir. Böylelikle onları yetişkinliğe uzanan yaşamlarında hür iradeye dayalı kararlar alabilen bireyler olarak destekleyebilmektir. Çünkü çocuğu/çocukluğu belirleyen temel değer, çocuk ve yetişkin kültürü ile çocuk hakları kültürüdür (Şirin, 2016:33). Çocukların üstün yararını gözeten, onur ve haysiyetine saygı duyan kısaca çocukların insan olduğu temel gerçeğinden hareket eden adımların geç atılması, insan hakları kültürünün de geç gelişmesine neden olmuştur. İnsan hakları çocuk hakları ile bir bütün olduğu gibi bu bütünlüğün sağlanamaması hak ihlallerinin ve eşitsizliklerin yaşanıyor olmasının temel nedenleri arasındadır. İnsan tüm yaşamı ile de bir bütündür ve çocukluğundan itibaren onu çevreleyen engellilik, yoksulluk, eğitimsizlik, hastalık, şiddet, ihmal ve istismar vb. risklere karşı korunması hak temelli yaklaşımın bir gereğidir.

4. ÇOCUK HAKLARI

Çocuk haklarının uluslararası gelişiminin uzun bir geçmişi olmakla birlikte çocuk haklarına ilişkin duyarlılık ilk olarak sanayi devrimi ile birlikte kendisini göstermiştir (Talas, 1979:19). İlk yasal düzenlemeler İngiltere’de, madenlerde ucuz işçi olarak ve ağır çalışma koşulları altında çalıştırılan çocuklar için yapılmıştır. İngiliz Parlamentosu 1831 yılında çıkardığı bir yasa ile “9-21 yaşları arasındaki çocuk ve gençlerin gece çalıştırılmasını”; 1842 yılında çıkarılan bir yasa ile ise “kadınların ve 10 yaş altı çocukların maden ocaklarında çalıştırılmasını” yasaklamıştır (İnan, 1979: 94).

Çocukların korunması ile ilgili uluslararası örgüt fikri ilk olarak 1894 yılında ortaya çıkmış; bu fikre ilgi gösteren devletlerin temsilcileri Paris'te özel bir toplantı düzenlemiştir. Çocukların ve annelerin korunması hususunda uluslararası bir merkez kurulması için ilk resmi girişim de 1912 yılında İsviçre'de gerçekleşmiş ve bu adımlar I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar sürmüştür (Topuzoğlu, 2004:16). Ancak yaşanan dünya savaşı çocuk hakları için atılan bu ilk ve önemli girişimlerin kesintiye uğramasına neden olmuştur.

Çocuk hakları; Milletler Cemiyeti'nin 1919 yılında kurulması ile yeni bir boyut kazanmış ve ilk çocuk hakları bildirisi bu dönemde yayınlanmıştır. Bu dönemde çocuk haklarını savunma konusunda ilk adım 26 Eylül 1924'de Milletler Cemiyeti Genel Kurulunca kabul edilen "Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi" dir. Çocukların yaşatılmaları, gelişmeleri ve korunmalarının uluslararası bağlamda ilk kez temel alındığı bu bildiriye Türkiye Cumhuriyeti de benimsemiş ve bildiri 1931 yılında bizzat Atatürk tarafından imzalanmıştır. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 27 Eylül 1934 tarihinde "Çocuk Hakları Bildirisi" ni yeniden onaylamıştır. Diğer yandan Balkan ülkelerindeki çocuk koruma kuruluşlarının iş birliği ile 5-9 Nisan 1936 tarihlerinde Birinci Balkan Kongresi, 1-7 Ekim 1938 tarihlerinde ise İkinci Balkan Kongresi toplanmış ve bu kongrelerde "normal ve sağlam çocukların korunması", "çocukların tıbbi korunması" ve "çocukların iş yaşı" konularında çalışmalar yapılmıştır (Tiryakioğlu, 1991:3).

İlk Cenevre Bildirisi'nin II. Dünya Savaşı nedeniyle yaşama geçirilememiş olması üzerine 1946 yılında, BM'nin kuruluşundan bir yıl sonra, BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Konseyi'ne "bütün dünya milletlerini birbirine bağlamak amacıyla" Cenevre Beyannamesi'nin canlandırılması talebi iletilmiştir. "Bütün milletlere mensup erkek ve kadınların insanlığın yapısındaki en mükemmel şeyleri çocuğa vermesi gerektiği düşüncesi ile", 1948 yılında "İkinci Çocuk Hakları Bildirisi" yayınlanmıştır. Bu Bildiride çocukların, "ırk, milliyet ve din gibi hiçbir fark ve ayırım gözetilmeden tüm insan haklarına sahip olmaları", sağlık, eğitim, toplumsal güvenlik yolu ile sosyal refahlarının sağlanmasına ve emek sömürsüne karşı korunmalarına dair kararlar yer almıştır. BM Genel Kurulu 20 Kasım 1959 tarihinde ise "Çocuk Hakları Bildirisi" ni kabul etmiş ve bu bildirinön sözünde çocukların özel gözetim ve bakıma gereksinimleri olduğu, insanlığın çocuğa verebileceğinin en iyisini vermesi gerektiği ve mutlu bir çocukluk hususlarına dikkat çekilmiştir (BM, 1959).

Türkiye Cumhuriyeti'nde çocuk haklarının gelişimi açısından ise BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Türkiye Milli Komisyonu 7. Genel Kurulunda 26 Haziran 1963 günü kabul edilen "Türk Çocuk Hakları Bildirisi" önem taşır. Bu bildiri ile 1961 Anayasası'nın 10, 14, 35, 41, 43, 45, 48, 49 ve 50. maddeleri ile 1923 Cenevre, 1948 Çocuk Esirgeme Kurumları Birliği ve 20 Ekim 1959 BM Çocuk Hakları Bildirilerinin ışığı altında Türk çocuğunun hakları saptanmış ve kamuoyuna sunulması kararlaştırılmıştır. Bildiri maddeleri şu şekildedir (R. İnan, 1979:103):

"1. İyi bakım, iyi yetiştirilme ve çocuğa uygun bir eğitim, her yerde ilgi, sevgi ve yardım görme her Türk çocuğunun hakkıdır. Resmî, özel, her kurum, her yetişkin yurttaş bu çocuk hakkını tanımak, elindeki olanaklarla onu gerçekleştirmek yükümlüdür. Sıkıntı içinde bulunan çocuğun kurtarılması en başta ve en önce gelir.

2. On altı yaşından önce hiçbir çocuk resmî öğreniminden alıkonularak özel işlerde çalıştırılmaz. Hiçbir suretle istismar edilemez.

3. Her ana-baba kendi çocuğunun iyi bakımını, bilgili, becerikli ve iyi ahlâklı yetişmesini; 7-16 yaşları arasında orta dereceli öğrenime devam etmiyorsa teknik ve tarımsal bilgi ve becerileri kazandıran işliklere, derslere ve kurslara devam edip, çalışıp olgunlaşmasını, zamanını değerlendirmesini sağlamakla görevlidir. Anababanın yetmediği hallerde bu ödev, çocuğun birinci derecede yakın akrabasına ve ilgili devlet kurumlarına düşer.

4. İlköğretimden sonra orta dereceli okullara veya meslek okullarına, işliklere, sanatlara devam edemeyen çocuklar için teknik veya tarımsal bilgi ve beceri veren işliklerin, pratik derslerin ve kursların açılması, gerekli eşya, araç ve gereçlerin zamanında sağlanması ve çocukların bunlardan yeteri kadar faydalanmalarının

temini idare amirlerinin, belediye başkanlarının, muhtarların ve millî eğitim idarelerinin ödevidir.

5. Arızalı ve intibaksız çocukların tedavileri, sıkıntı içindeki çocukların kurtarılmaları, bunların durumlarına uygun bir meslek için kendi hayatlarını kazanacak derecede başarılı ve kudretli yetiştirilmeleri ve durumlarına uygun işlere yerleştirilmeleri ana-baba ile beraber devletin, bu amaçla kurulmuş kurumların ödevidir. Bu kurumlar tez elden, yeteri kadar artırılmalıdır. Üstün kabiliyetli çocuklar devletçe ve ailelerinin de yardımı ile geniş yetiştirme vasıta ve imkânlarına kavuşturulurlar.

6. Mevzuatta bulunan, çocukla ve onun korunmasıyla ilgili kanunlar ve maddeler, ilgili daire, kurum ve makamlarca tez elden önemle uygulanmalı, izlenmeli ve tamamlayıcı kanunlar tez elden hazırlanmalıdır.”

BM Genel Kurulu, 1966 yılında “Medeni ve Siyasi Haklar İlişkin Uluslararası Sözleşmenin” yanı sıra “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” ile tüm çocuklara ayırım gözetmeden eşit haklar tanıyan çeşitli hükümlerin yer aldığı sözleşmeleri kabul etmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından bir kişinin sağlığı, güvenliği veya ahlaki açısından tehlikeli olabilecek işleri üstlenmek için asgari yaşı 18 olarak belirleyen 138 No’lu Sözleşme kabul edilmiştir (ILO, 1973). Sonraki yıl ise “Acil Durumlarda ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildiri” ile olağanüstü koşullarda çocuğun yüksek yararını gözeterek yeni bir düzenlemeye imza atılmıştır (BM, 1974).

BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” ise çocuk haklarının uluslararası ve uluslar üstü düzeyde kabul görmesi açısından bir milat oluşturur (BM, 1989). Toplumsal yaşamda çocukların sosyal, ekonomik, politik, sivil ve kültürel aktörler olarak rollerini tanıyan bu önemli sözleşme, insan haklarının gelişimi açısından da dönüm noktasıdır. Sözleşme, çocukların cinsel istismar ve sömürüden korumayı BM bünyesinde ele alan, en kapsamlı ve hukuki bağlayıcılığa haiz ilk uluslararası belgedir (Savaşçı, 2013:41). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin raporlama sürecinden elde edilen verileri tartışmak için 1991 yılında bir araya gelen uzman kuruluşların katılımı ile başlayan diyalog süreci ise Uluslararası Çocuk Hakları Ağı (CRIN) oluşumunu getirmiştir (CRIN, 2018).

Diğer yandan çocuk işçiliğinin halen sürmesi karşısında ILO, çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlaki değerlerine zarar vermesi muhtemel her türlü işin derhal yasaklanması ve ortadan kaldırılması hususlarını düzenleyen “Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi'ni” kabul etmiştir (ILO, 1999). UNICEF, çocuk işçiliğine ilişkin uluslararası standartların onaylanmasını teşvik etmek için 1996 yılından beri ILO ile birlikte çalışmakta ise de halen pek çok çocuk az gelişmiş ekonomiler başta olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde, izlenen ucuz işgücü politikaları nedeniyle emek istismarına maruz kalmaktadır. Bu alanda çok uluslu şirketlerin oynadığı rolün de zaman zaman kamuoyu gündemine gelmesi, çocuk emeğine dayalı olarak piyasaya sürülen ürünlerin boykot edilmesi ile sonuçlanmaktadır. ILO'nun da altını çizdiği gibi, “çocukları; çocukluklarından, potansiyellerinden ve saygınlıklarından mahrum eden, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren bir çalışma” olan çocuk işçiliği onların fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmaya devam etmektedir (Abdalla vd., 2019).

Genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan bu politikalar çocukları, kendilerinin belirlemediği ancak doğrudan ve en yıkıcı etkilerine maruz kaldıkları sosyal ve ekonomik adaletsizliklerden koruma noktasında yetersiz kalmıştır. Çocuklar yoksullukla ve küçük yaşlarına rağmen para kazanma zorunluluğu ile karşı karşıya gelmeye devam etmektedir. Üstelik bu sorunlar çocukluk çağı ile sınırlı kalmamakta ve bir yaşam boyu etkilerini gösterebilmektedir. Çocuklukta da gelişmeye devam eden beyin bölümünün yoksulluğa eşlik eden stres, kronik açlık, sigara tüketimi, demir eksikliği, kötü çevre koşulları tarafından olumsuz etkilenebildiği belirtilmektedir (Hatun, 2002).

Bu noktada insan haklarının önemli bir başlığını oluşturan sosyal güvenliğin çocuklar yönü ile ihmal edildiği söylenebilir. Nitekim sosyal güvenlik çocuğu tek başına da olsa sosyal korumaya almayı amaçlayan toplumsal bir amaç ve işlev taşır. Çocukları eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin yarattığı yoksulluktan korumak; insani kaynaklara erişimleri ile mümkündür. Bu noktada sosyal güvenlik her çocuğun sosyal refaha sahip olmasını amaçlayan bir sistem olarak varlığını sürdürmekle birlikte dünya geneline bakıldığında fiili durumun bu amaca ulaşmaktan halen uzak olduğu görülebilmektedir (SGK, 2014). Çocukların sosyal güvenlik hakkının ihlali ise çocuk işçiliğine, emek sömürsüne ve suça kapı aralayan sosyal bir soruna dönüşmüştür.

Çocukların giderek artan oranlarda suça sürüklenmesi üzerine çocuk adalet sistemine ilişkin bazı ilke ve kurallar gündeme gelmiştir. Çocukları suça karşı ve ceza adalet sistemi içinde koruyabilme amacına yönelik bu düzenlemeler; BM Genel Kurulunca 1985 yılında kabul edilen BM “Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanmasına İlişkin Asgari Standartlar” (Beijing Kuralları) ile 1990 yılında kabul edilen “Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin BM Kuralları” (Havana Kuralları) ve “Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin BM Yönlendirici İlkeleri” (Riyad İlkeleri) olarak sıralanabilir (BM, 1985, 1990). Uluslararası düzenlemeler çocuk hakları alanında uluslararası standartların gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılar arasında; çocukların suça sürüklenmemesi, çocuk suçluluğunun ortaya çıkmadan önlenmesi, suça sürüklenen çocukların ise en az zarar göyerek topluma kazandırılması, çocukların üstün yararının soruşturma, kovuşturma, yargılama ve ceza infaz süreçlerinde öncelikli olarak gözetilmesi ve tüm ilgili kurumsal süreçlerin bu doğrultuda yapılandırılması gibi hususlar dikkat çekmektedir.

Türkiye’de 2005 yılında yürürlüğe giren “Çocuk Koruma Kanunu” (RG, 15.07.2005) aracılığıyla büyük ölçüde hayata geçirilen çocuk adalet sistemi ile çocuk polisinin, çocuk mahkemelerinin, denetimli serbestlik biriminin kurulması sağlanarak çocukların yüksek yararının ve adalet haklarının korunmasına yönelik kurumsal adımlar atılmıştır. Bu adımların “aile, okul ve toplum, medya, sosyal politikalar, yasama ve adalet sistemi de dahil olmak üzere neredeyse tüm sosyal alanlarda” bütüncül bir yaklaşımla diğer adımlarla tamamlanması gereklidir ki çocuklar; “suç” olgusunun ne faili ne de mağduru olma riski ile karşı karşıya kalmayın (BM, 1990).

Tarihsel süreç içerisinde de açıklandığı üzere çocukların hakları, “kanunen veya ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi hakları tanımlayan evrensel bir kavramdır” (Akyüz, 2000). Sahip oldukları evrensel hakları teslim eden ve yaşanabilir kılan bir dünyadan uzaklaşan yalnızca çocuklar da değildir; bütün insanlık ailesi ve geleceğidir. Çocuk hakları istisnasız tüm çocuklarıdır ve bu hakların tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için dünden bugüne çıkarılması gereken temel dersler bulunmaktadır. Belki de çıkarılacak ilk ders; hiçbir çocuğun adaletsizlikler ve eşitsizliklerle örülü bir dünyada yaşamak, küçük bedeninde, tertemiz zihninde ve kalbinde böyle bir dünyadan izler taşımak zorunda kalmamasını sağlamaktır.

Bu bağlamda çocuk haklarını bütüncül bir yaklaşımla ele almayı, kapsayıcı ve katılımcı sosyal politikalar izlenmesini mümkün kılmak üzere, tüm sosyal tarafların katılımı ile bir “Ulusal Çocuk Hakları Merkezi” kurulabilir. Bu merkez hem sivil toplum hem kamu hem de akademi bileşenlerini içeren yapısı, karar mekanizması ve çok aktörlü uygulamaları ile çocuk haklarını izlemek, ihmal ve istismarı önlemek, çocukların sosyal refahını desteklemek ve hemen her alanda karşı karşıya kaldıkları sorunlara kalıcı çözümler üretmek üzere işlevsel kılınabilir. Çocuk haklarının kurumsallaşmasında geleceğe yön verebilecek stratejiler izlenebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanların çocukluktan ve hatta yaşama gözlerini açtıkları ilk andan itibaren insan onuruna yakışır koşullarda yaşamlar sürüp süremedikleri, yalnızca onların değil bir bütün olarak insanlık ailesinin yaşam felsefesini şekillendiren bir değişkendir. Yaşama güven ve sevgi dolu bir ortamda, yoksunluklardan uzak koşullarda başlama ve böyle bir yaşam sürdürebilme şansına sahip çocukların kendisine, diğer insanlara, insan yaşamının değerine ve önemine dair düşünceleri, varlıklarını olumlayan bu çevre ile etkileşim içinde ve birlikte şekillenecektir.

Her toplum çocuklarının iyi ve sağlıklı yetişmesi için uygun çevresel koşullar sağlamayı amaç edinse de ne yazık ki kimi çocuklar daha ilk anlarından itibaren yoksunluklarla örülü yaşamlara doğarlar. Temel gereksinimleri yeterli düzeyde karşılanamayan çocukların yalnızca gelişimleri değil, kendilerini gerçekleştirebilme olanakları da yaşamları boyunca yoksunluk tehdidi altında kalabilir. Tarihsel süreç içerisinde bu tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik en güçlü düşünce ve eylem alanı olarak insan hakları zamanla çocuk haklarını da kapsayan bir gelişim sergilemiştir.

İnsan ve hakları arasında kurulan ilişkide yetişkinler tarafından uzun yıllar unutulmuş, ihmal edilen ve zaman zaman dışlanan çocukların birer hak sahibine dönüşmesi ile çocuk refahı, çocukların güvenliği, ihmal ve istismardan korunması, gelişiminin desteklenmesi ve iyilik halinin sağlanması kamusal politikaların öncelikli konuları haline gelmiştir. Çocuk haklarının ulusal ve uluslararası düzenlemelere konu olması, bu hakları yaşama geçirmekten sorumlu tüzel kişilerin ve sorumluluklarının belirlenmesi ile kamusal politikalar; toplumsal, ekonomik, hukuki, ahlaki ve kültürel alanlarda çocuklar için atılan somut adımlara ve kazanımlara evrilme sürecine girmiştir. Özellikle “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”, uluslararası düzeyde bir milat olma özelliği taşır. Yirmi birinci yüzyıldan itibaren çocuk ve yetişkin haklarının birbiriyle çelişkili değil, aksine insan hakları bütününe ayrılmaz parçaları ve doğuştan kazanılmış haklar olduğu anlayışının gelişmesi ile nesne olarak görülen çocuktan özne çocuk anlayışına doğru bir geçiş gözlemlenir. Nitekim insan yaş değişkeninden bağımsız olarak haklarının elbette öznesidir ve öznesi olarak kaldığı sürece, hür iradesiyle haklarını kullanma ve belirleme olanağı bulabilir.

Çocukları, hakları ve özgürlükleri olan, toplumsal yaşam içerisinde her koşulda korunmaları, gözetilmeleri ve desteklenmeleri gereken bireyler olarak gören hak anlayışının gelişmesi, benimsenmesi ve hukuki düzenlemeler ile güvence altına alınması geç kalınmış olsa da bir kazanımdır. Ancak evrensellik kazandırılmalıdır. Yüzyıllar boyunca olduğu gibi bugün de pek çok çocuk yoksulluğun, ağır işçiliğin ve açlığın baskısı altında bir “çocukluk” yaşamak zorunda kalmaktadır. Bugün de çocuklar, dün olduğu gibi, kıtlıklar, savaşlar, iç çatışmalar, kitlesel göçler ve salgın hastalıklar karşısında en savunmasız gruplardır. Çocukları hak ihlallerinden, ekonomik sömürden, her türlü ihmal ve istismardan, eğitimsizlikten, hastalıklardan, suça sürüklenmekten ve ayrımcılığa uğramaktan korumak için aşılması gereken sorunlar varlığını korumaktadır. Çocuklara ve onların eşit, onurlu, sağlıklı, özgürlük ve refah içinde yaşamlar sürmelerine duyulan inanç ve bu uğurda verilen emek; insanlık ailesinin kendisine duyduğu saygıdan ve geleceğe olan inancından bağımsız değildir.

Öyle ki bugün de çocukluk olgusunun tarihsel serüveninin bir parçasıdır ve bugün de çocuklar sahip oldukları hakları bilfiil yaşayabildikleri olanaklardan yoksun kalmaktadır. Bugünü dünden ayıran gelişmelerden biri olarak dijitalleşme çocukları çevreleyen katmanlara bir yenisini eklemiştir. Çocukluğun ve çocuk haklarının tarihsel gelişiminde dijitalleşme süreci ile birlikte çocukların iyilik hallerini tehdit eden dijital bağımlılık gibi sorunlara yönelik olarak yine hak temelli yaklaşımdan hareketle değişen çocukluk paradigmasını anlamaya, çocuk dostu ve çözüm odaklı adımlar atılmasına gereksinim duyulmaktadır. Nitekim araştırmalar dijitalleşme ile derinleşebilen ailevi sorunların, özsaygı ve özgüven kaybının, okul başarısızlığının ve siber zorbalığın çocukların gelişimlerini çok yönlü olarak etkileyebildiğine işaret etmektedir. Bu dijital çağa doğmanın ve bu çağda çocuk olmanın nasıl bir deneyim olduğunu, çocuk ve gençlerin dünyayı nasıl gördüğünü ve görmek istediklerini diyalog ve güven ilişkisi içinde yapılandırılan politikalar izlenmesi, çocuk haklarının gelişimi açısından bugünden geleceğe yön verebilir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdalla I., Abdalla,S.M., Jafer M. (2018). Child Labor and Health: A Systematic Literature Review of the Impacts of Child Labor on Child's Health in Low- and Middle-Income Countries. *Journal of Public Health*. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdy018>.
- Akyüz, E. (2000). *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, İnsan Hakları Eğitimi Dizisi: 2, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Araz Y. (2013). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ariés, P. (1962). *Centuries of Childhood*. Translated by: Robert London: Baldick, Jonathan Cape Ltd., 3 Aralık 2020 tarihinde https://monoskop.org/images/d/d0/Ari%C3%A8s_Philippe_Centuries_of_Childhood_A_Social_History_of_Family_Life_1962.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Konseyi. (1996). *Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*, Avrupa Konseyi Kararı, 25 Ocak 1996.
- Avrupa Konseyi. (2007). *Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*, Avrupa Konseyi Kararı, 25 Ekim 2007.
- Birleşmiş Milletler. (1959). *Declaration of the Rights of the Child*. 17.05.2021 tarihinde <https://www.humanium.org/en/declaration-rights-child-2/> adresinden erişildi.
- Birleşmiş Milletler. (1999). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) Kararı, 20 Kasım 1989.
- Bumin, K. (1983). *Batı'da Devlet ve Çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CRIN (2018). *Child Rights International Networks*. 7 Ocak 2021 tarihinde <https://archive.crin.org/en/home/about/history-crin.html> adresinden erişildi.
- Croix, S. (2016). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. Çeviri: Ç. Sümer. İstanbul: Yordam Kitap.
- Çelen, N. (1995). *Çocuk Haklarına Genel Bir Bakış*. İstanbul Çocuk Barosu Çocuk Hakları Günleri. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Deveci, A. (2017). Türkmen Kültüründe Çadır. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 54, Yıl: 2017, s. 433- 452.
- Doğan, İ. (2000). *Akıllı Küçük-Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo Kültürel Bir İnceleme*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Frijhoff, W. (2012). Historian's Discovery Of Childhood. *Paedagogica Historica*, 48(1), 11-29.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünce ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları (9. Baskı).
- Gündoğan, G. ve Günay. M. (2004). *İnsan Hakları ve Eğitimi*. İzmir: İlya Yayınları.
- Hamon, H. (2006). *Avrupa Hukuku'nda Çocuk ve Genç Adalet Sistemi*. Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s., 51-78.
- Hatun, Ş. (2002). *Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri*. Ankara: TTB Yayınları.
- Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At! -Batı'da Çocukluğun Tarihi*. Çeviri: E. Hoşsucu. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hibbert, A. (2004). *Children 's Rights: In the News*. Black Rabbit Books.

- İmamoğlu, H. Vehbi, (2016). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Şeriyeye Sicil Defterlerine Göre Çocuk*. Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu, Canikli Belediyesi, Kültür Yayınları No: 12, Samsun.
- İnal, K. (2001). *Çocukluğun Uzun Yüzyılları*. Virgül Dergisi, (42), Haziran, Temmuz, Ağustos.
- İnan, A. (2018). Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti. XIII. Dizi, Sayı: 6/4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, R. (1979). *Devletimizin Çocuklara Bakış Açısı*. İstanbul: Erdini Basımevi.
- Jones, P. (1994). *Rights*. New York: St. Martin's Pres.
- Jütte, R. (2011). *Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık*, Çeviri: B. Kurtege-Sefer. Avrupa Dizisi: 3, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kabaoğlu, İ. (1992). *Çevre Hakkı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kara, B., Biçer, Ü. ve Gökalp, A. S. (2004). Çocuk İstismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S. 47, s.140-151. 15 Şubat 2021 tarihinde <http://www.cshd.org.tr/abstract.php?id=87> adresinden erişildi.
- Karataş, K. (2010). *Türkiye'de Çocuk Hakları*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Koray, M. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*. Çeviri: Hamide Koyukan. İstanbul: Kabala Yayınevi.
- Locke, J. (2004). *Eğitim Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Dikmen, A. Ö. (2016). *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*. İstanbul: Resse Yayınları.
- Özdek, Y. (1993). *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Poster, M. (1989). *Eleştirel Aile Kuramı*. Çeviri: H. Tapınç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. Çeviri: K. İnal. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Resmî Gazete, 08.12.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu.
- Resmî Gazete, 12.10.2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu.
- Resmî Gazete, 15.07.2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu.
- Rousseau J.J. (2009). *Emile – Bir Çocuk Büyüyor*. Yayına Hazırlayan: Ülkü Akagündüz, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Savaşçı, B. (2013). *Çocukların Cinsel İstismarı Suçu*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Sennet, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çeviri: S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SGK. (2014). *Çocuk ve Sosyal Güvenlik*. Ed. H. Atatanır. Ankara: SGK Yayın No: 134.
- Spring, J. (1997). *Özgür Eğitim*. Çeviri: A. Ekmekçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Streans, P. (2021). *Çocukluğun Tarihi*. Çeviri: H. Dikmen-B. Uçar, İstanbul: İndie Yayınevi.
- Şirin, M. Ruhi (2016). Çocuk Modernleşmesi ve Çocuk Edebiyatı. *Türk Dili Dergisi*, Haziran 2016, Sayı 774, s. 31-40.
- Talas, C. (1979). *Devletimizin Çocuklara Bakış Açısı*. Balıkesir Merkez Yetiştirme Yurdunu Kalkındırma Derneği Seminer Yayınları. İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi.
- Tan, M. (1993). *Çocukluk: Dün ve Bugün*. Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu Bildiri Kitabı, Yayına Hazırlayan: Bekir Onur. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Topuzoğlu, Y. A. (2004). *Mağdur Çocukların Hukuksal Konumu*. Çocuk Hakları Merkezi Meslek içi Eğitim Semineri Notları. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2020). *Çocuk Kavramı*. Güncel Türkçe Sözlük. Ankara: TDK.
- Uluğtekin S. (2001). *Yirminci Yüzyılda Türkiye'nin Çocukları: Sorunlar ve Beklentiler, Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları*. Prof. Dr. Nihal Turan'a Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını.
- UNESCO (1969). *İnsan Hakları*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını.
- UNICEF (2001). *Dünya Çocuklarının Durumu*. Ankara.
- Uygun, O. (2000). *İnsan Hakları Kuramı*. İstanbul: YKD.
- Yörükoğlu, A. (2016). *Çocuk Ruh Sağlığı*. 29. Basım. İstanbul: Özgür Yayınları.